06/11/2026

Είναι ίδια η έννοια του πάθους στην Δυτική και την Ανατολική Εκκλησία; (Θωμάς Ακινάτης – Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς)

/ Γνώμες

Διαβάζοντας τα κείμενα της δυτικής φιλοσοφίας, από τον Ντεκάρτ και μετά, μέχρι σήμερα, αλλά συναντώμενος ακόμη και με την λογοτεχνία της Δύσης, διαπίστωσα ότι η έννοια του "πάθους", όπως την ξέρουμε στην ασκητική αλλά και γενικότερη θεολογική γραμματεία της Εκκλησίας μας είναι άγνωστη.

- *Του Δημήτρη Ιωάννου (Φιλόλογος – Συγγραφέας)*

Το "πάθος" στον δυτικό κόσμο είναι κάτι πολύ διαφορετικό. Προσπάθησα λοιπόν να ανατρέξω στις ρίζες του όλου ζητήματος, για να καταλάβω πού βρίσκεται η διαφορά. Ανέτρεξα έτσι στις πηγές της δυτικής θεολογίας και σημερινής ιδιότυπης "πνευματικότητας", στον Θωμά Ακινάτη, για να καταλάβω από πού ακριβώς προκύπτει η διαφοροποίηση. Και προσπάθησα κατόπιν να συγκρίνω την

διδασκαλία του Ακινάτη με την ησυχαστική και νηπτική θεολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, της οποίας βασικός συγκεφαλαιωτής και δογματικός θεμελιωτής είναι ακριβώς ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς. Αλλά υπό το όνομα του κορυφαίου αυτού Πατέρα της Εκκλησίας, εντάσσω σύνολη την φιλοκαλική γραμματεία.

****

Θα ξεκινήσουμε λοιπόν με τον Θωμά Ακινάτη. Ωστόσο πρέπει να πω ότι, επειδή δεν είμαι ειδικός στην σχολαστική φιλοσοφία, και από φόβο να μην αδικήσω τον μεσαιωνικό θεολόγο σε κάτι, προσφεύγω στον κύριο ερμηνευτή του στον 20ο αιώνα, τον Etienne Gilson. Ο τελευταίος έχει γράψει συγκεκριμένα το έργο “Introduction to the philosophy of Saint Thomas Aquinas” (=Εισαγωγή στην Φιλοσοφία του αγίου Θωμά Ακινάτη), του οποίου ένα αντίτυπο συνέβη να βρίσκεται στην βιβλιοθήκη μου.

Λοιπόν, όπως μας λέγει ο Ζιλσόν, στον Ακινάτη η έννοια του πάθους δεν θεωρείται, όπως στον στωικισμό, ως “μια ασθένεια της ψυχής”, που πρέπει γενικά να αποβληθεί. Οι στωικοί πίστευαν ότι πρέπει να εκδιωχθούν τα πάθη, προκειμένου να επέλθει η αταραξία στην ψυχή. Αντίθετα λοιπόν με τον στωικισμό, ο Θωμάς επιχειρεί μια σύνθεση της χριστιανικής διδασκαλίας με την φιλοσοφία του Αριστοτέλη, όπως γενικά κάνει για οποιοδήποτε θέμα.

Ο Θωμάς ορίζει το πάθος ως εξής: είναι μια κατάσταση, κατά την οποία κάτι “υφίσταται” (patitur. “παθαίνει”) μια επίδραση. Τι σημαίνει αυτό; Για παράδειγμα, όσον αφορά την ανθρώπινη ψυχολογία, τα πάθη είναι κινήσεις της “αισθητικής επιθυμίας” (appetitus sensitivus). Δυστυχώς, είναι μεγάλο το πρόβλημα της ακινάτειας ορολογίας, για αυτό και θα προσπαθήσω κατ’ άκραν συντομία να πω τι είναι αυτή η έννοια. Γενικά, λοιπόν, ως αισθητική επιθυμία μπορεί να ορισθεί η ικανότητα της ψυχής, μέσω της οποίας τα ζωντανά όντα, ειδικότεροι οι άνθρωποι και τα ζώα, τείνουν προς ένα αισθητό αγαθό ή απομακρύνονται από ένα κακό, κατόπιν μιας αισθητηριακής αντίληψης. Αν δουν κάτι που τα ευχαριστεί, π.χ. κατάλληλη τροφή, στρέφονται προς αυτό. Αν όχι, απομακρύνονται. Η αισθητική επιθυμία, που είναι στην πραγματικότητα αριστοτελικός όρος, κατευθύνεται λοιπόν προς τα συγκεκριμένα υλικά και αισθητά αγαθά, αυτά που συλλαμβάντονται από τις πέντε αισθήσεις μας (αλλά και από την φαντασία μας). Δεν θα αναλύσουμε άλλο την ακριβή σημασία αυτής της έννοιας, γιατί θα βγούμε από το θέμα.

Τα πάθη τοιουτοτρόπως, σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό, δεν είναι αποκλειστικά ούτε σωματικές ούτε πνευματικές πράξεις, αλλά εκδηλώνονται στον άνθρωπο ως ψυχοσωματικό, ως σύνθετο (compositum) ον. Όταν λοιπόν το σώμα,

το ένα βασικό συνθετικό του ανθρώπου, και η “αισθητική ψυχή” συγκινούνται από την αντίληψη ενός καλού ή ενός κακού, γεννιέται το “πάθος” (όπως η αγάπη, η επιθυμία, η χαρά, ο φόβος ή η οργή). Τι είναι τώρα η “αισθητική ψυχή”; Πρέπει να ξεδιαλύνουμε λίγο και αυτόν τον ορισμό. Αισθητική ψυχή λοιπόν δεν είναι η σύνολη ψυχή, αλλά εκείνο το επίπεδό της που χαρακτηρίζει τα ζώα. Αποτελεί όμως ταυτόχρονα και ένα από τα θεμελιώδη στρώματα της σύνθετης ανθρώπινης ψυχής.

Πρέπει να προσέξουμε ύστερα από όλα αυτά το εξής σημείο: τα πάθη καθαυτά δεν είναι ούτε καλά ούτε κακά. Δεν είναι από μόνα τους ηθικά ελαττώματα, επειδή, όπως είπαμε, ανήκουν στη φύση της αισθητικής ορέξεως, που δημιουργήθηκε από τον Θεό. Γίνονται όμως καλά ή κακά, ανάλογα με την υποταγή τους στον λόγο (ratio) και την βούληση (voluntas). Αν πράγματι κατευθύνονται από την λογική και την ελεύθερη βούληση προς το αληθινό αγαθό, αποκτούν ηθική αξία. Γεννούν τις αρετές. Αν όμως επαναστατούν και τυφλώνουν την λογική, τότε επέρχεται η αμαρτία. Ο άνθρωπος διαστρέφεται, γιατί στον Ακινάτη η αρετή είναι πάνω από όλα “λόγος”. Έτσι λοιπόν ο τέλειος άνθρωπος, ο ενάρετος, δεν είναι αυτός που στερείται παθών, αλλά εκείνος του οποίου τα πάθη “ρυθμίζονται” από τον λόγο. Η ηθική αρετή δεν καταστρέφει το πάθος, το εντάσσει απλώς σε μια αρμονική τάξη.

Για να τελειώνουμε με αυτή την σύντομη επισκόπηση, πρέπει να πούμε ότι ο Θωμάς λέγει πως υπάρχει κορύφωση όλης αυτής της πορείας προς την τελείωση: είναι ακριβώς το ότι από τα φυσικά αυτά πάθη φθάνουμε στην ίδια την αγάπη (amor/caritas). Ενώ τα αισθητικά πάθη, δηλαδή οι συναισθηματικές και συγκινησιακές αντιδράσεις του ανθρώπου, οι οποίες γεννιούνται στην αισθητική επιθυμία κατόπιν μιας αισθητηριακής αντίληψης, κινούν τον άνθρωπο στα επίγεια πράγματα, η κορυφαία όρεξη της βούλησης είναι η αγάπη. Το πάθος της αγάπης, όταν αναβαθμίζεται από την θεία χάρη, γίνεται βέβαια η κινητήριος δύναμη ολόκληρης της χριστιανικής ηθικής, καθώς μεταμορφώνει τον άνθρωπο και τον κατευθύνει προς τον έσχατο σκοπό, που είναι ασφαλώς ο ίδιος ο Θεός.

****

Τι θα έλεγε λοιπόν ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς απέναντι σε όλα αυτά; Όπως είπαμε, εκλαμβάνουμε τον Παλαμά εδώ ως συγκεφαλαιωτή και δογματικό θεμελιωτή σύνολης της ασκητικής και φιλοκαλικής γραμματείας.

Ο ιερός Πατήρ λοιπόν θα είχε θεμελιώδεις ενστάσεις απέναντι στην ακινάτεια φιλοσοφία. Καταρχήν, ακολουθώντας τον άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή, ο Παλαμάς διακρίνει τις “δυνάμεις της ψυχής” από τα πάθη. Όπως όλοι γνωρίζουμε, ως δυνάμεις της ψυχής θεωρούνται το λογικό (νους), το επιθυμητικό και το θυμοειδές. Η διάκριση αυτή είναι πολύ παλιά, αρχαιοελληνική, αλλά ο μέγας

Θεολόγος την αποδέχεται. Αυτές οι δυνάμεις της ψυχής, ως θεόσδοτες, είναι όντως από τη φύση τους καλές. Τα "πάθη" ωστόσο είναι κάτι διαφορετικό: δεν είναι, όπως έλεγε ο Θωμάς, αρχέγονα στοιχεία της φύσης μας, αλλά "παρά φύσιν" κινήσεις, αποτέλεσμα της πτώσης του Αδάμ, και της συνακόλουθης αμετρίας, δηλαδή κατάχρησης των δυνάμεων της ψυχής. Ο θυμός και η επιθυμία δόθηκαν στον άνθρωπο ασφαλώς για να τον βοηθούν να στρέφεται προς τον Θεό, τον δοτήρα παντός αγαθού, αλλά εξαιτίας της αμαρτίας "αρρώστησαν" και έγιναν πάθη, όπως η λαιμαργία, η φιλαργυρία, η κενοδοξία κ.λπ.

Τώρα, αυτά τα πάθη είναι αδύνατον να τα υποτάξει μόνος του ο ανθρώπινος "λόγος", να τα θεραπεύσει. Αν ο νους αφεθεί στις δυνάμεις του, συχνά- όπως λέγει σύμπασα η φιλοκαλική γραμματεία- πέφτει σε αυταπάτες. Άρα, δεν αρκεί απλώς μια απλή λογική "διαχείριση" των παθών ή έστω η ηθική εγκράτεια (στωικού ή αριστοτελικού τύπου), αλλά απαιτείται πρωτίστως μετάνοια, πένθος για τις αμαρτίες μας, ταπείνωση, που είναι η κορωνίδα των αρετών, μαζί με την αγάπη, και φυσικά η ίδια η Χάρη του Αγίου Πνεύματος. Σημειωτέον ότι στον άγιο Γρηγόριο Παλαμά αυτή η Χάρη είναι άκτιστη και όχι κτιστή – όπως στον Ακινάτη και γενικά σε όλο τον σχολαστικισμό. Ο νους πρέπει πρώτα να ενωθεί με τον Θεό, δεχόμενος την άκτιστη Θεία ενέργεια, μέσω της προσευχής: πρακτικά αυτό γίνεται με την λεγόμενη "ευχή", την διαρκή επανάληψη του "Κύριε Ιησού Χριστέ, ελέησόν με". Μόνο όταν ο νους ενωθεί και υποταχθεί στον Θεό, τότε και οι δυνάμεις τόσο της ψυχής αλλά και του σώματος αγιάζονται.

Τέλος όλων αυτών, όπως ξέρουμε ήδη από τα πανάρχαια "Γεροντικά", είναι η ευλογημένη "απάθεια". Η τελευταία δεν σημαίνει ότι ο άνθρωπος εξακολουθεί να τρέφει, όπως λέγει ο Θωμάς, "εμπαθείς" κινήσεις, ότι απλώς ελέγχει ο λόγος κάθε κίνηση της ψυχής. Σημαίνει ότι ο νους απαλλάσσεται από τα πονηρά πάθη και ανυψώνεται η αισθητική όρεξη, για την οποία μιλήσαμε, στην κατάστασης της "κατά φύσιν" λειτουργίας αυτής. Ο άγιος Γρηγόριος δέχεται βέβαια ότι υπάρχουν "μακάρια πάθη", όπως είναι ο θείος έρωτας, η κατά Θεόν λύπη για τις αμαρτίες μας, ο θείος Πόθος κ.λπ., τα οποία όμως είναι ενεργοποιήσεις της ψυχής εμποτισμένες από την άκτιστη Χάρη. Ωστόσο, τα κοσμικά, σαρκικά πάθη που πηγάζουν από την λεγόμενη "φιλαυτία" (=εμπαθής και αμαρτωλή αγάπη προς τον εαυτό μας) πρέπει να νεκρωθούν ως προς την αμαρτωλή τους ροπή ("οι δε του Χριστού την σάρκα εσταύρωσαν συν τοις παθήμασι και ταις επιθυμίαις", λέγει η Αγία Γραφή).

Τέλος, πρέπει να δούμε τι λέγουν οι δύο θεολόγοι για το ανθρώπινο σώμα. Λοιπόν, για τον Ακινάτη, που ακολουθεί στο σημείο αυτό τον Αριστοτέλη, η ψυχή είναι η "μορφή" του σώματος (υπάρχει ο λεγόμενος "υλομορφισμός" του Αριστοτέλη),

πράγμα που τον βοηθά να υποστηρίξει μια θέση βέβαια ορθή, ότι ο άνθρωπος είναι ψυχοσωματική ενότητα. Ωστόσο, για τον ιερό Γρηγόριο, που κρατά μια στάση πιο εμπειρική και θεολογική, τα πράγματα έχουν ως εξής: το σώμα συμμετέχει, μαζί με την ψυχή, στην προσευχή (π.χ. γονυκλισίες, χαμευνία, νηστεία κ.λπ.) και τελικά γίνεται μέτοχος του ακτίστου Φωτός και αυτό. Αυτό το βλέπουμε άλλωστε στο γεγονός της Μεταμόρφωσης του Κυρίου, στο όρος Θαβώρ, όταν οι μαθητές αντίκρισαν και με τους σωματικούς οφθαλμούς το Φως που ξεχυνόταν από το Πανάγιο Σώμα του Χριστού και είδαν τον αγαπημένο τους διδάσκαλο μεταμορφωμένο εν δόξη. Το σώμα δεν έχει απλώς μια "φυσιολογική αντίδραση στα πάθη", αλλά καθαίρεται και αυτό, φθάνοντας στο σημείο να βιώνει την πνευματική ηδονή της Χάριτος, η οποία υπερβαίνει κάθε αισθητική ηδονή. Αυτός είναι και ο λόγος που τα ιερά λείψανα ευωδιάζουν και μυροβλύζουν και σκορπούν άφθονη την Χάρη στους πιστούς, επιτελώντας ιάσεις κ.λπ.

****

Έχοντας δει όλα αυτά μπορούμε να καταλάβουμε την διαφορά που έχει η έννοια "πάθος" στην Δυτική Θεολογία και Πολιτισμό και την Ανατολή. Στην Ανατολική Εκκλησία, και στην πνευματικότητα των λαών που υπάγονται σε αυτή (π.χ. Ελλάδα, Ρωσσία κ.λπ.), το πάθος είναι κάτι το απίστευτα τραγικό, το δραματικό. Είναι μια βαθιά επαναστατική ανταρσία κατά του Θεού, όχι απλώς εκτροπή του λογικού. Αυτό φαίνεται και από την λογοτεχνία, όπως π.χ. στον Παπαδιαμάντη ("Φόνισσα"), τον Ντοστογιέφσκι ("Έγκλημα και Τιμωρία") κ.λπ. Το πάθος είναι μια αληθινά ηθική κατηγορία. Στην δυτική λογοτεχνία φθάσαμε στο σημείο να έχουμε και εξωραϊσμό των παθών. Ο εγωισμός, ο φθόνος, το μίσος, τα σαρκικά πάθη κ.λπ. κατάντησαν να θεωρούνται "δημιουργικές" κινήσεις της ψυχής- κάτι τέτοιο δεν είπε βέβαια ο Ακινάτης, ωστόσο και δεν κατέδειξε την αληθινά τραγική φύση τους σε όλο της το βάθος. Στην Ανατολή, με πιο γνωστό παράδειγμα τον Ντοστογιέφσκι, καταδεικνύεται η αλλοτριωτική φύση του πάθους, η διαστροφή αυτού, αληθινά η "αμαρτία" και ο "ζόφος" που κρύβεται μέσα του. Ο Ντοστογιέφσκι δεν ήταν απλώς φορέας του ορθόδοξου πολιτισμού, με την γενική έννοια, αλλά είχε διαβάσει αποδεδειγμένα και ασκητικά έργα, όπως π.χ. τον Αββά Ισαάκ τον Σύρο. Ήταν η εποχή που προπαντός η Μονή της Όπτινα είχε μεγάλο εκδοτικό πρόγραμμα των Πατέρων της Εκκλησίας, προπάντων των λεγομένων "Νηπτικών"- και άλλωστε είχε μεταφρασθεί και η Φιλοκαλία στα σλαβονικά.

Στην Δύση σήμερα υπάρχει δυστυχώς, κάτι που, επαναλαμβάνω, φαίνεται προπαντός στην λογοτεχνία της, μια κουλτούρα "λατρείας των παθών", την οποία καλό είναι να καταλάβουμε και να ερμηνεύσουμε σε σχέση με τις ρίζες αυτής, που είναι σχολαστικές. Κατά την γνώμη μου, η βάση ενός πολιτισμού είναι η Θεολογία

του, εξ ου και η αδυναμία να μεταφρασθεί π.χ. ο Παπαδιαμάντης πραγματικά σε ξένη γλώσσα. Οι λέξεις στην μετάφραση χάνουν το νόημά τους. Πώς θα μεταφρασθεί π.χ. η λέξη "Φόνισσα" στα αγγλικά; Δεν ισοδυναμεί καθόλου με το "δολοφόνος". Κρύβει μέσα της όλη την πατερική θεολογία για την διαστροφή της ανθρώπινης θέλησης, για αυτό που είναι αληθινά το "πάθος". Και οι ρίζες του πάθους φθάνουν ασφαλώς στα μύχια της ψυχής. Ο Παπαδιαμάντης δίχως την Φιλοκαλία δεν μπορεί να μεταφρασθεί. Και αυτό, χωρίς να υπερβάλλω, είναι μια τραγωδία για ολόκληρο τον δυτικό πολιτισμό και την σύγχρονη κουλτούρα.

Εύχομαι γενικότερα ο άγιος Γρηγόριος Παλαμάς και η φιλοκαλική Γραμματεία να γίνουν πιο γνωστοί και οικείοι στην Δύση- γίνονται ευτυχώς πολλά βήματα προς αυτή την κατεύθυνση.

Πηγή: pemptousia.gr